

Barbara Pisarska

02-795 Warszawa
ul. Kazury 21 m 18
tel. 0 22 649 05 23

MOŻLIWOŚCI EDUKACJI PRZYRODNICZO-KULTUROWEJ NA OBSZARACH CHRONIONYCH W POLSCE

Zarys treści: Artykuł, wskazując na dużą skalę turystyki na obszarach chronionych w Polsce, związane z nią zagrożenia i konieczne do podjęcia działania, najszerzej prezentuje założenia teoretyczne i realia prowadzenia edukacji przyrodniczo-kulturowej w ich granicach i szeroko pojętym otoczeniu.

Słowa kluczowe: obszary chronione, edukacja przyrodniczo-kulturowa, waloryzacja parków narodowych.

1. WSTĘP

W wielu opracowaniach można spotkać się z takimi określeniami, jak funkcja edukacyjna turystyki, funkcja edukacyjna obszarów chronionych. Gdy uwzględnimy oczywisty fakt, że obszary chronione są jednocześnie, z wyjątkiem rezerwatów ścisłych, obszarami turystycznymi, wówczas zawęży się pole terminologii do pierwszego z ww. sformułowań. Turyści coraz liczniej kierują się na obszary najmniej przekształcone, co wynika z nasilenia procesów degradacji środowiska w dużych skupiskach ludzkich i ze związanych z tym przemian w systemach wartości, albo po prostu z mody. Wszystko wskazuje na to, że w XXI w. nastąpi dalszy rozwój turystyki na obszarach chronionych. W tej sytuacji istnieje konieczność zorganizowania jej w taki sposób, aby nie przybrała charakteru masowego.

Zbyt intensywny ruch turystyczny jest jedną z głównych przyczyn szkód w środowisku przyrodniczym spowodowanych przez turystykę. Przy wielkiej skali zjawiska trudno bowiem nawet poprzez najsprawniej działające służby zapanaować nad nagannymi zachowaniami turystów. Do

NATURAL AND CULTURAL EDUCATION OPPORTUNITIES IN PROTECTED AREAS IN POLAND

Abstract: Pointing out the large scale of tourism in protected areas in Poland, and the related dangers and necessary responses, the author presents the theoretical assumptions and facts concerning natural and cultural education within their borders and in neighbouring areas.

Key words: protected areas, natural and cultural education, evaluation of national parks.

1. INTRODUCTION

Expressions such as 'an educational function of tourism' or 'an educational function of protected areas' are commonly found in the literature. If we consider the obvious fact that, apart from nature reserves, protected areas are at the same time tourist areas, the terminology narrows down to the first of the above terms. Increasingly often tourists travel to places which have only been transformed to a minimum extent. This trend results from the growing degradation of environment, a changing hierarchy of values or simply fashion. Tourism in protected areas is likely to develop further in the 21st c. So it is necessary to organize it in such a way that it does not become a mass phenomenon.

Excessive tourism is one of the causes of environmental damage. Due to its large scale it is very difficult to control irresponsible tourist behaviour, even if those in charge do their best. The most serious

najpoważniejszych z nich należą: nieprzestrzeganie przepisów przeciwpożarowych, zadeptywanie, zaśmiecanie terenu oraz płoszenie i zabijanie zwierząt. Wymienione przejawy niskiej kultury ogólnej wielu ludzi, braku kultury turystycznej i związanego z tym zerowego poziomu ich świadomości ekologicznej, wskazują, że potrzebne są wręcz ofensywne działania edukacyjne na rzecz właściwego ukierunkowania rozwoju turystyki w Polsce.

Działania długofalowe powinny być związane z przekonywaniem nauczycieli, rodziców, młodzieży i dzieci do uprawiania krajoznawstwa z pierwszeństwem dla okolic i regionu miejsca zamieszkania. Gdyby ta rozsądna zasada była realizowana przez szkoły, to w dużym stopniu odciążono by główne regiony recepcyjne odwiedzane w maju, czerwcu i wrześniu przez uczniów z odległych obszarów. Dla dzieci i młodzieży ze szkół podstawowych takie eskapady są zbyt męczące ze względu właśnie na duże odległości oraz intensywny program nawiązujący do stylu masowych imprez turystycznych (powierzchnowe zwiedzanie, czyli „zaliczanie” atrakcji). Tymczasem, jak podkreśla LISZEWSKI (1998), krajoznawstwo i turystyka kwalifikowana łączą czynnik poznawczy i świadomościowy: „poznanie wzbogaca wiedzę i wrażliwość człowieka, podnosząc jego świadomość, w tym również ekologiczną”. Wiadomo jednak, że w każdym społeczeństwie istnieje pewien procent jednostek zamkniętych na oddziaływania w sferze świadomościowej. Do nich mogą przemówić tylko czytelne, konkretne ramy organizacyjne turystyki, a ostatecznie różne formy represji za nieprzestrzeganie regulaminów. Dlatego tak ważną sprawą jest stałe usprawnianie organizacji obsługi turystów, w pierwszym rzędzie na obszarach chronionych.

Niniejszy artykuł odpowiada na następujące pytania:

- jakie są optymalne warunki do prowadzenia edukacji przyrodniczo-kulturowej na obszarach chronionych?
- czy polskie obszary chronione są przydatne do edukacji przyrodniczo-kulturowej i dlaczego?
- jak kształtuje się ruch turystyczny na obszarach chronionych Polski?
- czy i w jakim zakresie polskie obszary chronione są przygotowane do pełnienia funkcji edukacyjnej?

offences include ignoring fire regulations, trampling and littering the ground, as well as frightening and killing animals. Such common misbehaviour, disregard for the tourist code and a lack of ecological awareness, prove that there is a strong need for educational activity in order to control the development of tourism in Poland.

A long-term strategy should involve persuading teachers, parents, school students and children to give priority to the areas closest to where they live. If this sensible rule were put into practice, then the pressure put on the main reception areas visited in May, June and September by school children arriving from distant places would be relieved. Long-distance trips and overloaded itineraries, which bear similarities to mass tourist events (superficial sightseeing, 'ticking off the attraction on a list) are too tiring for primary school children. According to LISZEWSKI (1998), tourism and tourism for special purposes combine elements of learning and awareness: 'they enrich human knowledge and sensitivity by raising human and ecological awareness.' It is known, however that each society includes a certain percentage of individuals who are not responsive to awareness-raising. They can only react to an obvious organized tourism frame and, in extreme cases, to different forms of sanctions for not following regulations. Therefore, it is important to constantly improve the quality of the tourist service, and in protected areas in particular.

This article answers the following questions:

- What are the optimum conditions for introducing natural and cultural education in protected areas?
- Are Polish protected areas valuable for natural and cultural education?
- What is tourism like in Polish protected areas?
- Are Polish protected areas prepared to perform the educational function and to what extent?

2. ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE ODNOŚNIE DO REALIZACJI EDUKACJI PRZYRODNICZO-KULTUROWEJ NA OBSZARACH CHRONIONYCH

Na ogół dzieje się tak, że po uzyskaniu albo podwyższeniu statusu ochronnego wzrasta zainteresowanie określonym obszarem. Wynika to ze zwiększenia informacji na jego temat, m.in. oznaczenia w terenie i na mapach. Wówczas nawet turyści – nowicjusze docierają do takiego obszaru, słusznie zakładając, że skoro został on otoczony ochroną, to warto go poznać. Taki logiczny ciąg zdarzeń powinni przewidzieć ludzie odpowiedzialni za tę ochronę. Konieczne jest bowiem przygotowanie przede wszystkim od strony organizacyjnej (kadry), ale również infrastrukturalnej (przynajmniej w minimalnym zakresie) po to m.in., aby realizować edukację przyrodniczo-kulturową. Zdaniem autorki powinna to być niezwykle pasjonująca misja dla ludzi uczestniczących w obsłudze turystów odwiedzających dany obszar chroniony. Najlepiej byłoby, gdyby wykorzystując wiedzę tych osób stworzyć system dobrze powiązanych ogniw edukacji przyrodniczo-kulturowej; tworzyliby go:

- organizatorzy turystyki od szczebla krajowego po lokalny;
- piloci i kierownicy grup turystycznych;
- przewodnicy zewnętrzni i będący na służbie obszaru chronionego;
- pracownicy dydaktyczni obszaru chronionego;
- strażnicy obszaru chronionego.

Każda dobrze przygotowana przez organizatora podróż jest okazją do wielokierunkowej edukacji jej uczestników. Wobec rosnącej presji turystycznej na obszary chronione coraz ważniejsze staje się przysposobienie ekologiczne samych organizatorów turystyki, od których zależą programy imprez turystycznych (określają one miejsce, czas, formę, harmonogram). Prośrodowiskowo nastawieni organizatorzy turystyki, w tym właściciele i pracownicy biur turystycznych, mogą wiele zrobić dla uzdrowienia turystyki masowej oraz dla promowania alternatywnych w stosunku do niej form.

Od paru lat szczególnie w odniesieniu do obszarów chronionych mówi się o ekoturystyce i agroturystyce, przy czym nadużywa się tych określeń. Ekoturystyką można nazwać wiele form turystyki pod warunkiem, że są one realizowane w sposób przyjazny dla środowiska zarówno przy-

2. THEORETICAL ASSUMPTIONS REGARDING NATURAL AND CULTURAL EDUCATION IN PROTECTED AREAS

Usually after protection status is given to an area or has been raised, tourists become increasingly interested in it due to the information which has become available e.g. the area is well marked, both in the actual locality and on maps. Then even beginner tourists reach such an area, correctly assuming that if it has been taken under protection it must be worth seeing. Such logical thinking should be predictable by those responsible for protection as it becomes necessary to train staff and prepare an adequate infrastructure, at least a minimum, for the purpose of natural and cultural education. In the author's opinion, this should be an extremely exciting mission for those who participate in organizing services for tourists visiting a given protected area. It would be best if an 'educational chain' was created by the following people:

- tour-operators (national and local);
- couriers and tourist group supervisors;
- guides to the protected area;
- teachers and instructors;
- park wardens.

Every well-organized trip is an opportunity to educate the participants. Faced with growing tourist pressure on protected areas, tourism organizers themselves (including the owners and employees of tourist offices) who make decisions regarding the overall design of events (venue, time, form, itinerary and schedule) should be ecology-oriented. Then they can do a lot to cure mass tourism and to promote its alternative forms.

The notions of eco-tourism and agrotourism have been promoted for several years with reference to protected areas, and they have been strongly overused. Many different forms of tourism may be called eco-tourism on the condition that they are practised in a way which is friendly towards both the natural and cultural environment. Considering their

rodniczego, jak i kulturowego. I tak, ze względu na cel, należałoby wymienić tu turystykę poznawczą (krajoznawczą), a szczególnie turystykę przyrodniczą. Z nimi zaś mogą (ale nie zawsze tak jest) wiązać się różne formy turystyki kwalifikowanej.

Zdaniem autorki cechy ekoturystyki trzeba odnieść do:

- 1) człowieka jako jej uczestnika; są to:
  - postawa otwartości na bezpośredni kontakt z przyrodą i kulturą odwiedzanego obszaru,
  - aktywność fizyczna (wędrówka) i intelektualna (poznanie, rozumienie);
- 2) organizacji turystyki; są to:
  - zrównoważone korzystanie z zasobów środowiska przyrodniczo-kulturowo-społecznego;
  - mała skala ruchu i infrastruktury turystycznej;
  - wykorzystywanie każdej okazji do edukacji ekologicznej uczestników.

Turystyka przyrodnicza i inne prośrodowiskowe formy turystyki mają charakter elitarny i dlatego nie mogą zastąpić turystyki masowej, ale muszą współistnieć z nią i powinny stanowić przyciągający wzór podróżowania do obszarów chronionych. W ich obrębie o wiele łatwiej realizować edukację przyrodniczo-kulturową z grupami ekoturystycznymi niż z uczestnikami wycieczek autokarowych. W odniesieniu do tych ostatnich pewną rolę do odegrania mają ich piloci. Chodzi głównie o to, aby turyści przed wyjazdem i w trakcie jego trwania byli informowani o zasadach zachowania się na terenach stanowiących „świątynie” natury. Poza tym powinni oni zachęcać turystów do odwiedzenia miejsc czy terenów mijanych wzdłuż trasy, godnych tego ze względu na walory przyrodniczo-kulturowe.

Bardzo ważną sprawą jest przewodnictwo w parkach. Przewodnicy zrzeszeni m.in. w PTTK zwykle są szkoleni przez służby parkowe, rejestrowani, weryfikowani i wyposażeni przez park w jego licencję. Spośród osób uczestniczących w obsłudze ruchu turystycznego przewodnicy mają względnie największe możliwości oddziaływania na turystów. Wynika to z faktu, że szczególnie w sezonie turystycznym zajmują się wieloma dużymi grupami wycieczkowymi. Pełniąc wobec nich funkcję wychowawców, a nie tylko krzewicieli wiedzy o regionie, mogą uczyć kultury turystycznej, budzić poznawcze motywacje podróżowania, a tym samym poszerzać kręgi krajoznawców. Dlatego ważne jest uświadamianie przewodnikom znaczenia ich służby i nakłanianie do doskonalenia się.

target, 'cognitive' tourism, and especially 'nature' tourism should be mentioned here. They may (but it is not always so) be related to different forms of special purpose tourism.

In the author's opinion, eco-tourism should be characterised by:

- 1) the person who takes part in it:
  - openness to direct contact with the nature and culture of the visited area,
  - physical activity (walking) and intellectual activity (learning and understanding);
- 2) the organization of tourism:
  - sustainable use of the natural, cultural and social environment,
  - small scale tourism and tourist infrastructure,
  - taking every opportunity to educate participants ecologically.

'Nature' tourism and other environmentally-friendly forms of tourism are exclusive and therefore cannot replace mass tourism, but they must co-exist with it and should set an example of how to travel in protected areas. It is much easier to conduct natural and cultural education among eco-tourist groups than among regular coach tourists. As far as the latter are concerned, a particular role is played by the couriers. Before and during a trip tourists should be informed about the rules of appropriate behaviour at places which are 'shrines of nature'. Besides, couriers should encourage tourists to visit places or areas passed by on the way which are worth seeing due to their exceptional beauty and cultural assets.

Guided tours of national parks are a very important issue. Guides associated in the PTTK, are usually trained by the national park service, registered, checked and given a national park licence. Among those active in the tourist service, guides are capable of influencing tourists the most, as they deal with large groups, particularly in the tourist season. They perform the role of educators and not only provide information about the region as they can teach tourist behaviour, inspire a motivation to travel and thus increase the number of tourists. Therefore it is important to make the guides aware of the significance of their service

Przewodnicy, obok dydaktycznych pracowników parków, realizują edukację przyrodniczą, pokazując zarówno atrakcje przyrodniczo-krajo-
brazowe, jak i zagrożenia dla nich, w tym pochodzące ze strony turystów. Obecnie coraz rzadziej, ale jednak szczególnie w obsłudze grup wycieczkowych, występuje schematyczne podejście przy prezentacji określonego obszaru chronionego (za dużo dat, liczb, nazw roślin i zwierząt itp.). Wynika to z braku wyobraźni; odbiorca nawet przy pozytywnym nastawieniu, posiada ograniczoną możliwość przyswojenia sobie dużej porcji wiedzy encyklopedycznej. Niedobrze jest również wówczas, gdy pochłonięty swymi dociekaniem badawczymi pracownik naukowy parku skupia się na dywagacjach teoretycznych. Najbardziej oczekiwanym na tym miejscu jest człowiek posiadający wiedzę, ale także przygotowanie dydaktyczne, albo swoisty talent pedagogiczny. Ważną sprawą jest tu podejście do celów edukacji przyrodniczej. OKOŁÓW (1997) uważa, że powinny jej przyświecać następujące cele:

- 1) w stosunku do miejsca:
  - propagowanie właściwego korzystania i użytkowania,
  - pozyskiwanie miłośników i obrońców obszaru;
- 2) w stosunku do jednostki (np. parku narodowego czy rezerwatu przyrody):
  - polepszanie wizerunku,
  - zachęcanie ludzi do współpracy i współdziałania;
- 3) w stosunku do zwiedzającego:
  - zapewnienie mu dogodnych warunków do wypoczynku i rekreacji,
  - podniesienie świadomości ekologicznej,
  - inspirowanie do zmiany modelu życia.

Dyskusyjny jest tu pierwszy podpunkt punktu 3.; taki cel jest właściwy ze względów prestiżowych czy ekonomicznych dla gospodarza terenu. Ważniejszą jednak sprawą nawiązującą do celów edukacji ekologicznej byłoby zaś zapewnienie zwiedzającemu poznania cech obszaru, które czynią go szczególnie cennym na tle regionu, kraju czy kontynentu (osobista korzyść poznawcza, korespondująca z drugim podpunktem punktu 1).

Na pracownikach obszarów chronionych przyjmujących turystów spoczywa odpowiedzialność za jak najlepszy przekaz najistotniejszych treści dotyczących przede wszystkim przyrody, ale również kultury danego terenu. Realizując edukację przyrodniczą, mogą oni w dużym stopniu przyczynić

and to persuade them to professionally develop.

Guides and park educators indicate both natural attractions and what puts them in danger, including tourist behaviour. Currently, although decreasingly, a presentation of a given area, especially to excursion groups, contains a lot of factual information: dates, numbers, names of plants and animals, etc. This is due to the fact that it is difficult to put oneself in the position of a recipient, who despite a positive attitude is unable to absorb a large amount of encyclopaedic knowledge. The situation when research staff focus mainly on theoretical considerations is also unfavourable. The person most required is someone who has not only knowledge but also teaching skills as the approach to environmental education is important here. OKOŁÓW (1997) believes that the following objectives should be set:

- 1) with regard to the place:
  - putting forward appropriate uses,
  - attracting lovers and protectors of the area;
- 2) with regard to the protected area institution:
  - improving the image,
  - encouraging people to co-operate;
- 3) with regard to the visitor:
  - providing appropriate conditions for recreation,
  - raising ecological awareness,
  - inspiring people to change their way of living.

Point 3a may cause controversy, as such an objective is important for prestige or economic reasons. It is more important, however, to provide the tourist with an opportunity to learn about the features of the area which make it particularly valuable in the region, country or continent (personal benefit of learning, corresponding to point 1b).

The protected area employees' responsibility is to pass on significant information as regards the nature and culture of a given area. They may raise considerably ecological awareness in the visitors and inhabitants of a given region. Generally speaking, those who reach a protected area individually have a larger knowledge

się do wzrostu świadomości ekologicznej gości i mieszkańców danego regionu. Na ogół ci, którzy docierają do obszaru chronionego indywidualnie, mają większą wiedzę na jego temat i silniejsze motywacje do jego poznawania. Efektywna edukacja o charakterze studialnym może wpłynąć na zmianę stylu życia szczególnie tych turystów, którzy trafiają do takich obiektów w pewnym stopniu przypadkowo, jako uczestnicy masowych wycieczek szkolnych, kolonijnych, pracowniczych. Zdaniem autorki o efektywności edukacji na obszarach chronionych decydują:

1) organizacja obsługi odwiedzających w obrębie tych obszarów i w ich okolicach (mechanizm rotacji edukowanych grup, ich wielkość, wybór wariantów edukacji w zależności od jej odbiorców, tempo);

2) przygotowanie metodyczno-merytoryczne osób edukujących, a przede wszystkim:

a) skłonność ich do stosowania metod uaktywniających odbiorców,

b) przychylność dla gości i łatwość w nawiązaniu z nimi kontaktów,

c) umiejętność zrozumiałego dla wszystkich przekazu;

3) istnienie sal do wstępnych zajęć oraz ich wyposażenie,

4) dobre przygotowanie terenu, np. w postaci ścieżek dydaktycznych,

5) poznawcze nastawienie odwiedzających.

Najtrudniejszą sprawą przed rozpoczęciem zajęć edukacyjnych jest wybór ich wariantu w zależności od odbiorców. Wiadomo bowiem, że wśród odwiedzających obszary chronione są: uczniowie odbywający „zielone lekcje”, dociekliwi krajoznawcy, rekreanci, chcący regenerować swe siły w nieskażonym otoczeniu oraz „kolekcjonerzy” osobliwości przyrodniczych i kulturowych (ich celem jest obejrzenie, sfotografowanie). W stosunku do pierwszych dwóch typów odbiorców należy realizować jak najpełniejszy wariant edukacji, a to oznacza:

1) poglądowe wyjaśnienie krajobrazu danego obszaru (jego genezy, cech przewodnich, zasadniczych zależności między komponentami środowiska geograficznego);

2) uwypuklenie specyfiki kulturowej terenu;

3) uświadomienie zagrożeń i zwrócenie uwagi na przejawy degradacji przyrody i kultury;

4) powolny sposób penetracji turystycznej (pieszo, rowerem, kajakiem, konno) w celu zapewnienia bezpośredniego kontaktu z otoczeniem, podczas którego następuje kompleksowy jego odbiór.

about it and a stronger motivation to learn. Effective education may lead to a change in the way of living especially in those tourists who arrive at such places incidentally as participants of group excursions. In the author's opinion the effectiveness of education in protected areas is determined by the following factors:

1) the organization of tourist services in those areas and their vicinity (rotation of the groups to be educated, their size, choice of education options depending on the recipients, pace);

2) educators' teaching skills, primarily:

a) their willingness to use methods activating the recipients,

b) friendliness towards visitors, interpersonal skills,

c) communication skills;

3) access to rooms for introductory classes and equipment;

4) a well-prepared area, e.g. educational trails;

5) a learning-oriented attitude in tourists.

The most difficult problem before educational classes start is the choice of the right option to match the type of recipient. Among visitors to protected areas there are school students having 'green lessons', inquisitive tourists, people seeking relaxation in a perfect environment and 'collectors' of natural and cultural curiosities who want to see and photograph them. In the case of the first two their education should be as comprehensive as possible, which means:

1) explaining the landscape of a given area (its origins, main features, basic relations between the components of the geographical environment);

2) pointing out the special character of the culture in the area;

3) making tourists aware of the dangers and drawing their attention to the degradation of nature and culture;

4) slow tourist penetration (on foot, by bicycle, kayak, or on horseback) in order to experience direct and full contact with the environment.

Meeting the above conditions of a thorough education would make it easier for tourists to understand the geo-

Spełnienie powyższych warunków gruntownej edukacji ułatwiłoby jej uczestnikom lepsze rozumienie środowiska geograficznego, uwrażliwiłoby na jego przekształcenia w innych rejonach. Ludzi uprawiających turystykę przede wszystkim w celu poprawy kondycji należałoby edukować poprzez:

1) teksty zamieszczone na tablicach informacyjnych w miejscach koncentracji ruchu;

2) pokazowe krótkie pogadanki kończące się postawieniem pytań odnośnie do intrygujących zjawisk czy procesów przyrodniczych lub zaskakująco wiążących się wydarzeń historycznych itp.;

3) pomysłowo przygotowane ulotki czy pogładowe mapki (ad pkt. 2) odsyłające do ośrodka edukacyjnego, do muzeum lub do źródeł literackich.

Należy pamiętać, że sam styl pracy edukatorów byłby wielce wychowawczy i kształcący dla przyszłych i społeczności lokalnych. Wszak, jak podkreśla OKOŁÓW (1997), edukacja przyrodnicza nie może polegać wyłącznie na przekazywaniu informacji, lecz na ukazywaniu mechanizmów i praw rządzących przyrodą. Przyrodnicy polscy nie lekceważący znaczenia metodyki w jakiegokolwiek edukacji już dawno to rozumieli i trend „zachodni” pod nazwą *interpretation* tylko utwierdził ich w tym przekonaniu. Nacisk kładzie się tu bowiem na zaangażowanie turystów w przeżywanie przyrody, kultury i historii odwiedzanego obszaru.

3. POTENCJAŁ, RANGA I WALORYZACJA POLSKICH OBSZARÓW CHRONIONYCH

Obszary chronione w Polsce stanowią łącznie 32,5% powierzchni kraju (Ochrona... 2005), co najdobitniej świadczy o rozległości zasięgu przestrzennego poruszanego zagadnienia. Jak widać z tab. I, największy udział mają obszary chronionego krajobrazu i parki krajobrazowe i to właśnie one powinny w przyszłości w coraz większym stopniu odciążać parki narodowe od ruchu turystycznego. W ich granicach znajdują się fragmenty bardzo atrakcyjne dla różnych form turystyki. Należy podkreślić, że warunki do uprawiania ekoturystyki oraz turystyki aktywnej są tym korzystniejsze, im powierzchnia penetracji jest większa, a ruch turystyczny mniejszy.

Pośród parków narodowych największą powierzchnię posiadają Biebrzański, Kampinoski,

graphical environment better and would make them sensitive to its transformation elsewhere. People who are tourists primarily in order to improve their fitness should be educated through:

1) texts put on information boards in busy places;

2) short talks finishing with questions concerning intriguing natural phenomena or historical events, perhaps surprisingly interconnected etc;

3) imaginative leaflets or maps (see point 2) directing tourists to an education centre, museum or relevant literature.

It should be remembered that the very style of the educators' work should be educational for both visitors and local inhabitants. OKOŁÓW (1997) claims that teaching about the environment cannot consist solely in transferring information, but also in showing its mechanisms and rules. Those Polish naturalists who do not disregard the importance of methods in any type of education, have long understood that and the western 'trend' called 'interpretation' has only reassured them. The emphasis here is put on the tourists' involvement in the experiencing of nature, culture and history of the visited area.

3. THE IMPORTANCE, RELATIVE VALUE AND EVALUATION OF POLISH PROTECTED AREAS

Protected areas cover 32.5% of the overall area of Poland (Ochrona... 2005), which shows the spatial range of the problem. As shown in table I, the largest percentage are protected landscapes and landscape parks which should take over some of the tourists from national parks in the future. They contain elements which are very interesting for different forms of tourism. It should be stressed that the larger the penetration area and the smaller the tourist flow, the better the conditions for practicing eco-tourism and active tourism.

The largest national parks are Biebrzański, Kampinoski, Bieszczadzki and Tatrzański Parks (table II) and the

T a b e l a I. Obszary prawnie chronione w Polsce
(wg stanu 31 XII 2004 r.)

Forma ochrony	Liczba	Powierzchnia (tys. ha)	% ogólnej powierzchni kraj
Parki narodowe	23	317,4	1,0
Rezerваты przyrody	1 385	162,4	0,5
Parki krajobrazowe	120	2 603,7	8,3
Obszary chronionego krajobrazu	445	7 129,2	22,8

Źródło: Ochrona środowiska, 2005.

T a b e l e I. Areas protected by law in Poland
(as of 31 December 2004)

Form of protection	Number	Area (thousands of hectares)	% of the country's area
National parks	23	317,000.4	1.0
Nature reserves	1 385	162,000.4	0.5
Landscape parks	120	2,603,000.7	8.3
Protected landscape areas	445	7,129,000.2	22.8

Source: Ochrona środowiska, 2005.

Bieszczadzki i Tatrzański (tab. II). Pod ochroną ścisłą najwięcej terenów znajduje się w obrębie parków: Bieszczadzkiego (63,5%), Tatrzańskie-go (57,9%), Białowieskiego (46,1%) i Gorczańskiego (51,3%) (obliczenia własne na podstawie Ochrona... 2005). Najrozleglejsze strefy ochronne

majority of areas under strict protection can be found in the Bieszczadzki (63.5%), Tatrzański (57.9%), Białowieski (46.1%) and Gorczański (51.3%) Parks. Many Polish national parks (e.g. Białowieski, Słowiński, Bieszczadzki and Tatrzański –

T a b e l a II. Parki narodowe – zestawienie zbiorcze (wg stanu 31 XII 2004)

T a b e l e II. National parks – compilation (as of 31 December 2004)

Nazwa parku	Kategoria wg IUCN	Status międzynarodowy	Rok utworzenia	Powierzchnia (ha)		Powierzchnia strefy ochronnej (ha)
				ogółem	pod ścisłą ochroną	
Name of park	IUCN category	International status	Year	Area (hectares)		Area of protected zone
				total	under strict protection	
Białowieski	II	WH, MaB, E, FE	1947	10 517	5 024	3 224
Świętokrzyski	II		1950	7 626	1 731	20 780
Babiogórski	II	MaB	1954	3 390	1 062	8 437
Pieniński	II		1954	3 390	1 124	2 682
Tatrzański	II	MaB, FE	1954	21 164	11 514	181
Ojcowski	V	FE	1956	2 146	251	6 777
Wielkopolski	II		1957	7 584	260	7 256
Kampinoski	II	MaB	1959	38 549	4 636	37 757
Karkonoski	II	MaB	1959	5 575	1 726	11 266
Woliński	II	BSPA	1960	10 937	225	3 368
Stowiński	II	MaB, R, FE	1966	21 573	59 229	30 220
Bieszczadzki	II	MaB, E	1973	29 201	18 557	55 783
Roztoczański	II		1974	8 483	806	38 096
Gorczański	II		1980	7 031	3 611	16 647
Wigierski	V	FE	1988	14 986	623	11 284
Drawieński	II		1990	11 342	368	40 890
Poleski	II	MaB	1990	9 762	116	14 042
Biebrzański	–	R	1993	59 223	3 936	66 824
Gór Stołowych	–		1993	6 340	376	10 515
Magurski	–		1994	19 439	2 408	22 969
Bory Tucholskie	–		1996	4 798	–	12 981
Narwiański	–		1996	7 350	–	15 408
Ujście Warty	–		2001	8 038	682	10 454
Razem	x	x	x	317 406	66 533	447 841

BSPA – Morski Obszar Chroniony, E – Dyplom Europy (Rada Europy), FE – członek Federacji EURO-PARC, MaB – Rezerwat Biosfery, R – Konwencja Ramsar, WH – Światowe Dziedzictwo Ludzkości.

Źródło: Ochrona środowiska, 2005; odnośnie do statusu – dane Krajowego Zarządu Parków Narodowych z 2001 r.

BSPA – Marine Protected Area, E – Diploma of Europe (Council of Europe), FE – EUROPARC member, MaB – Biosphere reserve, R – Ramsar Convention, WH – World Heritage.

Source: Ochrona środowiska, 2005; status reference – Krajowy Zarząd Parków Narodowych (National Park Board) data from 2001.

posiadają parki: Biebrzański i Bieszczadzki. Wiele naszych parków narodowych zostało objętych międzynarodowymi formami ochrony, a niektóre z nich kilkoma, jak np. Białowiecki, Słowiński, Bieszczadzki i Tatrzański (tab. II). Świadczy to o bardzo wysokiej randze i unikatowości ich zasobów przyrodniczych w skali Europy i świata.

Wśród rezerwatów znajdują się zarówno te, które znane są tylko w danym powiecie czy w regionie, jak i takie, które są znane w całym kraju i to nie tylko przez przyrodników, np. jez. Hańcza, wąwóz Homole, Jaskinia Niedźwiedzia. Podobna sytuacja dotyczy parków krajobrazowych; niektóre z nich (PK Orlich Gniazd, Kazimierski PK) są celem standardowych wycieczek szkolnych. Większość ich jednak wymaga rozsądnej popularyzacji.

Cechą polskiej przestrzeni geograficznej jest współwystępowanie w tych samych pasmach krajobrazowych najcenniejszych obszarów chronionych oraz najpopularniejszych obszarów turystycznych. W 1997 r. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska (NFOŚ) na zlecenie właściwego ministerstwa (MOŚZNiL) wyznaczyła dwie strefy przyrodniczo-turystyczne: północną (obejmującą побереże i pojezierza) oraz południową (łązącą góry i pogórza) (*Strefy...* 1997). Koncepcja stref zakładała więc m.in. wzmoczenie inwestowania w infrastrukturę ochrony środowiska, tworzenie infrastruktury turystycznej oraz prowadzenie edukacji ekologicznej, głównie na obszarach chronionych. Wyznaczone strefy przyrodniczo-turystyczne zarysowują się w pewnym sensie samostannie, a formalne ich uwypuklenie jest – zdaniem autorki – kolejną koncepcją pogłębiającą podział Polski na część bardziej i mniej atrakcyjną. Tymczasem powinno się dążyć do deglomeracji ruchu turystycznego poprzez szczególne popularyzowanie środkowego fragmentu naszego kraju z nizinami i wyżynami. Jest to ważne w sytuacji zbyt intensywnej turystyki na takich cennych przyrodniczo obszarach, jak Słowiński czy Tatrzański PN (rezerваты biosfery).

Waloryzacją parków narodowych i krajobrazowych leżących w wymienionych strefach zajęli się RAKOWSKI, WALCZAK I SMOGORZEWSKA (1999). Oceniali je pod kątem potrzeb ekoturystyki, w związku z czym rozpatrywali siedem kryteriów (tab. III). Wyniki waloryzacji odnośnie do parków narodowych leżących w strefach północnej i południowej (15 obiektów) zostały przedstawione w tab. III i V.

table II) are under international protection, which indicates the very high position and unique character of their natural resources in Europe and globally.

Among nature reserves there are those which are known only in a given *powiat* or region, but also those which are known nationwide, and not only to naturalists e. g. Hancza Lake, Homole Valley or the Bear Cave. A similar situation concerns landscape parks; some of them (Orle Gniazda and Kazimierski Landscape Parks) are standard school excursion destinations. The majority, however, require popularisation.

A feature of Polish geographical space is the overlapping of the most precious protected areas and the most popular tourist areas. In 1997, at the request of the Ministry of the Environment, the National Environmental Protection Foundation established two natural – tourist zones: the northern (coast and lake districts) and the southern (mountains and hills) (*Strefy...* 1997). The zone concept assumed increasing investment in the environmental protection infrastructure, creating a tourism infrastructure and conducting ecological education, mainly in protected areas. The established natural-tourist zones are in a way self-created, and according to the author, demarcating them formally deepens the division into the more and the less attractive parts of Poland. The target should be the decentralisation of tourism by popularising the middle section with its lowlands and uplands. This is important in a situation when the intensity of tourism is too high in such valuable areas as Słowiński or Tatrzański National Parks (biosphere reserves).

The evaluation of national and landscape parks in the zones mentioned above was carried out by RAKOWSKI, WALCZAK & SMOGORZEWSKA (1999) (table III). They evaluated them from the point of view of eco-tourism, and they considered seven criteria. The results regarding national parks situated in the northern and southern zones (15) are presented in tables III and V.

Among the landscape parks, Category I was assigned to Mazurski (18 pts), Ce-

Z parków krajobrazowych I kategorii uzyskały Mazurski (18 pt.), Cedyński (16 pt.) i Ujścia Warty (16 punktów; od 2001 r. – park narodowy). Do II kategorii zaliczono 12 parków krajobrazowych, z których najwięcej punktów (15) przyznano PK Pojezierza Iławskiego, PK Doliny Sanu, PK Doliny Słupi, PK Puszczy Knyszyńskiej oraz Cieśniańsko-Wetlińskiemu PK (po 14 punktów). Z przejrzyście wykonanych mapek do opisywanego opracowania wynika, że najwięcej największych i najatrakcyjniejszych dla ekoturystyki obszarów chronionych występuje w Polsce północno-wschodniej.

dyński (16 pts) and Warta Confluence Park (16 pts; a national park since 2001). 12 landscape parks were in category II, and the most valuable was Iławskie Lake District (15 pts), San Valley, Słupia Valley, Knyszyńska Forest and Cieśniańsko-Wetliński Landscape Parks (14 pts each). The maps which were included clearly show that the majority of the biggest and the most attractive protected areas, as far as eco-tourism is concerned, are situated in north-eastern Poland.

T a b e l a III. Waloryzacja parków narodowych pod kątem przydatności dla ekoturystyki (liczba punktów bonitacyjnych 0–3)

T a b l e III. Assessment of national park value for eco-tourism (0 – 3 scale)

Park narodowy National Park	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Woliński	2	0	2	2	2	2	0	10	III
Drawieński	2	3	1	3	1	1	0	11	III
Słowiński	2	1	3	3	3	2	3	17	I
Bory Tucholskie	0	2	1	3	2	1	1	10	III
Wigierski	2	2	3	3	3	3	0	16	I
Biebrzański	3	3	3	3	3	2	2	19	I
Narwiański	1	3	2	3	3	1	1	14	II
Białowiecki	2	2	2	3	3	3	3	18	I
Karkonoski	1	0	3	3	3	3	1	14	II
Gór Stołowych	1	1	2	3	3	3	0	13	II
Babiogórski	0	1	2	3	3	1	2	12	III
Tatrzański	3	0	3	3	3	2	2	16	I
Gorczański	1	2	1	3	1	1	1	10	III
Pieniński	0	0	2	3	3	1	1	10	III
Magurski	2	3	1	2	1	0	0	9	IV
Bieszczadzki	3	2	3	3	3	3	2	19	I

Objaśnienia: 1 – powierzchnia parku (im większa, tym więcej punktów w skali 0–3), 2 – intensywność ruchu turystycznego (im mniejsza, tym więcej punktów j.w.), 3 – różnorodność krajobrazów przyrodniczych, 4 – bogactwo świata roślinnego i zwierzęcego (liczba rzadkich i chronionych gatunków), 5 – unikatowość walorów przyrodniczych, 6 – infrastruktura przydatna dla ekoturystyki (ośrodki edukacji ekologicznej, ścieżki przyrodnicze, muzea przyrodnicze i inne obiekty przyrodnicze), 7 – międzynarodowe znaczenie parku (objęcie międzynarodowymi formami ochrony – MaB, Ramsar, UNESCO, parki transgraniczne, ostoje ptactwa o znaczeniu europejskim), 8 – suma punktów bonitacyjnych, 9 – kategoria.

Ź r ó d ł o: Opracowanie własne na podstawie RAŁOWSKI i in. (1999).

Key: 1 – park area (the larger the greater the score: 0–3 scale), 2 – tourism intensity (the smaller the greater the score), 3 – variety of natural landscapes, 4 – variety of fauna and flora (number of rare and protected species), 5 – unique character of natural assets, 6 – infrastructure useful in eco-tourism (educational resources, nature paths, nature museums, etc.), 7 – international status of the park (international forms of protection – MaB, Ramsar, UNESCO, border parks, bird reserves of European status), 8 – total number of points, 9 – category.

S o u r c e: Author's compilation based on Rałowski *et al* (1999).

Metodę bonitacji punktowej zastosowano również przy waloryzacji przyrodniczo-krajobrazowej polskich parków narodowych (tab. IV i V) przedstawionej w monografii pod red. DENISIUKA (1999), za HARABIN, WRONA, RAŁOWSKI (2000).

Zaskakujące jej wyniki (zbyt niska pozycja unikatowych parków: Biebrzańskiego, Słowińskiego,

The method was also used for Polish national parks (tables IV and V) presented in a monograph by DENISIUKA (1999), quoting from HARABIN, WRONA & RAŁOWSKI (2000).

Its surprising results (the very low position of unique parks: Biebrzański,

T a b e l a IV. Waloryzacja przyrodniczo-krajobrazowa parków narodowych (elementy oceny w stopniach 1–7)

T a b l e IV. Environmental-tourist evaluation of national parks (1–7 scale)

Park narodowy National park	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Babiogórski	3	7	5	4	7	5	4	6	6	6	6	7	7	7	6	2	7	95	5,6
Białowiecki	5	6	7	7	5	6	7	7	7	7	1	3	5	7	4	4	7	95	5,6
Biebrzański	7	7	6	5	6	7	4	6	6	5	3	3	4	4	3	7	2	85	5,0
Bieszczadzki	3	7	6	5	7	6	7	7	6	6	6	6	7	7	6	7	3	102	6,0
Bory Tucholskie	4	5	4	5	6	4	5	6	6	3	4	4	4	5	4	3	2	70	4,1
Drawieński	7	5	5	4	5	5	4	4	5	5	3	6	6	6	5	5	1	81	4,8
Gorczański	2	4	4	1	5	4	5	4	3	3	5	5	4	4	4	4	3	64	3,8
Gór Stołowych	6	6	6	5	5	4	4	4	4	5	7	7	7	7	5	4	3	89	5,2
Kampinoski	3	5	4	4	4	5	5	7	4	4	2	4	5	4	3	7	3	73	4,3
Karkonoski	4	7	6	3	5	5	5	4	3	5	6	7	7	7	3	4	5	86	5,1
Magurski	4	5	5	4	4	4	4	4	4	4	5	5	5	4	4	6	1	72	4,2
Narwiański	7	6	5	4	4	5	5	6	5	4	3	3	4	4	3	4	2	74	4,4
Ojcowski	2	6	7	7	6	4	6	6	3	4	5	7	7	7	4	2	4	87	5,1
Pieniński	2	7	7	6	7	7	7	6	6	7	7	7	7	7	6	3	5	104	6,1
Poleski	7	7	7	7	7	6	6	4	6	4	2	6	7	4	3	3	3	89	5,2
Roztoczański	7	5	5	6	5	4	7	5	4	4	3	4	3	4	4	4	2	76	4,5
Słowiński	7	7	6	5	6	3	6	4	6	7	3	5	7	7	3	6	5	93	5,5
Świętokrzyski	3	7	5	5	7	5	6	4	5	5	5	6	6	5	5	4	4	87	5,1
Tatrzański	7	7	7	7	7	7	7	7	6	7	7	7	7	7	6	7	7	117	6,9
Wielkopolski	4	5	7	5	6	6	7	5	3	5	3	5	6	5	3	4	1	80	4,7
Wigierski	7	5	6	7	4	5	3	6	5	6	3	5	6	6	5	5	1	85	5,0
Woliński	6	5	6	5	4	4	3	5	4	4	4	5	6	5	4	3	1	74	4,4

Objaśnienia: 1 – różnorodność biocenoz, 2 – obecność unikatowych zbiorowisk, 3 – bogactwo gatunków roślinnych, 4 – bogactwo gatunków roślin chronionych, 5 – obecność unikatowych gatunków roślin, 6 – bogactwo gatunków zwierząt, 7 – bogactwo gatunków zwierząt chronionych, 8 – obecność unikatowych gatunków zwierząt, 9 – stopień zachowania przyrody żywej, 10 – stopień zachowania naturalnych środowisk, 11 – zróżnicowanie rzeźby, 12 – zróżnicowanie krajobrazu, 13 – obecność unikalnych elementów krajobrazu, 14 – atrakcyjność turystyczna, 15 – odporność środowiska na antropopresję, 16 – kategoria wielkości powierzchni, 17 – udział powierzchniowy ochrony ścisłej, 18 – suma 1–17, 19 – średnia 1–17.

Źródło: DENISIUK i in. (1999) za: HARABIN i in. (2000).

Key: 1 – variety of ecosystems, 2 – unique plant communities, 3 – variety of plant species, 4 – variety of protected plant species, 5 – occurrence of unique plant species, 6 – variety of animal species, 7 – variety of protected animal species, 8 – occurrence of unique animal species, 9 – preservation of wildlife, 10 – preservation of natural habitats, 11 – surface variety, 12 – landscape variety, 13 – occurrence of unique landscape elements, 14 – tourist attractiveness, 15 – environmental resistance to human pressure, 16 – area size category, 17 – percentage of strictly protected areas, 18 – total 1–17, 19 – average 1–17.

Source: DENISIUK Z. et al., 1999 based on HARABIN et al (2000).

a nawet Białowieckiego) są skutkiem uwzględnienia:

- 1) za szerokiej skali ocen (1–7),
- 2) zbyt dużej liczby kryteriów (17),
- 3) zachodzących na siebie szczegółowych kryteriów (1 i 3, 2 i 4 i 5, 11 i 12).

W tabeli V zaprezentowano również wyniki klasyfikacji atrakcyjności turystycznej obszarów chronionych Polski dla potrzeb zagranicznej turystyki przyjazdowej. Zastanawiające jest to, że takie parki narodowe, jak Słowiński, Biebrzański i Bieszczadzki uzyskały drugą kategorię (**), chociaż posiadają unikatowe środowisko przyrodnicze, co zostało potwierdzone nadaniem międzynarodowego statusu ochronnego (tab. II). Z wyników tej klasyfikacji odnośnie do parków narodowych można wnioskować, że duże znaczenie przywiąza-

Słowiński and even Białowiecki) come from the following reasons:

- 1) the scale was too wide (1–7),
- 2) the number of criteria was too large (17),
- 3) individual criteria were overlapping (1 and 3, 2 and 4 and 5, 11 and 12).

Table V also presents the results of classifying the tourist attractiveness of Poland's protected areas for the purposes of foreign tourism. It is interesting that such national parks as Słowiński, Biebrzański and Bieszczadzki received category II (**), although they have a unique natural environment and have achieved international protection status (table II). It can be concluded that natural and

no do istnienia osobliwości przyrodniczych i kulturowych o charakterze punktowym. Wśród cudzoziemców zaś coraz większy udział mają zwolennicy aktywnych form turystyki, którzy nie chcą ograniczać się do atrakcji punktowych. Spośród wybranych 18 parków krajobrazowych najwyższą kategorię atrakcyjności uzyskały: Kaszubski, Mazurski i Suwalski.

cultural curiosities were considered very significant. Among foreigners there are an increasing number taking part in active tourism who do not want to stop at individual attractions. Among the 18 selected landscape parks the highest attractiveness category was assigned to the Kaszubski, Mazurski and Suwalski landscape parks.

T a b e l a V. Ranking parków narodowych wg trzech różnych waloryzacji

T a b l e V. Ranking of national parks

RAKOWSKI i in. (1999)	DENISIUK i in. (1999), za HARABIN i in. (2000)	LIJEWSKI i in. (2002)
Biebrzański 19	Tatrzański 6,9	Wigierski ***
Bieszczadzki 19	Pieniński 6,1	Białowiecki ***
Białowiecki 18	Bieszczadzki 6,0	Ojcowski ***
Słowiński 17	Babiogórski 5,6	Karkonoski ***
Tatrzański 16	Białowiecki 5,6	Gór Stołowych ***
Wigierski 16	Słowiński 5,5	Tatrzański ***
Karkonoski 14	Gór Stołowych 5,2	Pieniński ***
Narwiański 14	Poleski 5,2	Babiogórski **
Gór Stołowych 13	Karkonoski 5,1	Biebrzański **
Babiogórski 12	Ojcowski 5,1	Bieszczadzki **
Drawieński 11	Świętokrzyski 5,1	Słowiński **
Bory Tucholskie 10	Biebrzański 5,0	Świętokrzyski **
Gorczański 10	Wigierski 5,0	Woliński **
Pieniński 10	Drawieński 4,8	Borów Tucholskich *
Woliński 10	Wielkopolski 4,7	Drawieński *
Magurski 9	Roztoczański 4,5	Gorczański *
	Narwiański 4,4	Kampinoski *
	Woliński 4,4	Narwiański *
	Kampinoski 4,3	Magurski *
	Magurski 4,2	Poleski *
	Bory Tucholskie 4,1	Wielkopolski *
	Gorczański 3,8	
Bez (except): Kampinoski, Wielkopolski, Świętokrzyski, Poleski, Roztoczański, Ojcowski.		Bez (except): Roztoczański

Ź r ó d ł o: Opracowanie własne na podstawie źródeł podanych w nagłówkach tabeli.

S o u r c e: Author's compilation based on the sources quoted in the table headings.

Z porównania wyników przedstawionych trzech waloryzacji (tab. V) nasuwają się następujące wnioski:

1) tylko Tatrzański PN znalazł się na czołowych pozycjach pod względem atrakcyjności turystycznej niezależnie od ukierunkowania waloryzacji; świadczy to o trudności doboru najbardziej odpowiedniego zestawu kryteriów waloryzacji oraz o ogromnej różnorodności uwzględnionych obszarów;

2) w waloryzacji Denisiuka doszło do wyraźnego uprzywilejowania kryteriów związanych ze zróżnicowaniem rzeźby, w związku z czym najwyższe oceny otrzymały parki górskie;

The following conclusions can be drawn from the comparison of results (table V):

1) only the Tatrzański National Park was always in the top group as far as tourist attractiveness was concerned, regardless of evaluation; this proves how difficult it was to choose the most appropriate set of criteria and how varied the areas were;

2) Denisiuk clearly favoured the criteria related to landscape variety, therefore the highest scores were given to mountain parks;

3) parki narodowe stały się przedmiotem powyżej przedstawionych waloryzacji ze względu na to, że są najatrakcyjniejsze na tle polskich obszarów chronionych również pod względem możliwości realizacji edukacji przyrodniczo-kulturowej.

Potencjał polskich obszarów chronionych pod względem zasobów jest ogromny. Odzwierciedlają one wysoką różnorodność biologiczną zarówno na poziomie różnorodności krajobrazowej i ekosystemowej, jak i na poziomie różnorodności gatunkowej i genetycznej. Dochodzi do tego bogate dziedzictwo kulturowe o dużym zróżnicowaniu wewnętrznym oraz centralne położenie naszego kraju w Europie, której środowisko zarówno przyrodnicze, jak i kulturowe zostało poważnie przekształcone. Wszystko to przyczyniło się do wzrostu zainteresowania turystów krajowych i zagranicznych polskimi obszarami chronionymi.

4. RUCH TURYSTYCZNY NA OBSZARACH CHRONIONYCH POLSKI

Możliwości rejestracji turystów w polskich parkach narodowych, a tym bardziej krajobrazowych, są bardzo ograniczone. Tam gdzie jest odpłatne wejście na teren parku i do znajdujących się w jego obrębie obiektów opierać się można na liczbie sprzedanych biletów. Wiadomo jednak, że w związku z rozległością parków, zbyt małą w stosunku do potrzeb liczebnością służb parkowych, dochodzi do nielegalnych wejść nawet na te tereny, gdzie są wymagane bilety. Tylko niektóre zarządy parków krajobrazowych prowadzą swobodnego rodzaju kronikę czy rejestr, gdzie zapisywani są turyści indywidualni, a szczególnie grupowi, zgłaszający się po informacje, wydawnictwa czy po pomoc różnego rodzaju. Dlatego też istnieją duże trudności w gromadzeniu danych odnośnie do ruchu turystycznego. Pracownicy dyrekcji parków narodowych i zarządów parków krajobrazowych dokonują szacunków wielkości ruchu turystycznego, ale przecież robią to niezależnie od siebie, więc przyjmują bardzo różne założenia.

W latach 2000–2004 polskie parki narodowe odwiedziło rocznie ponad 10 mln turystów. W 2004 r. (tab. VI) najwięcej z nich dotarło do parków: Tatrzańskiego (2,7 mln, a w 2000 r. – 2,9 mln), Karkonoskiego (1,5 mln), Wolińskiego (1,4 mln, a w 2003 – 1,7), Wielkopolskiego (1,2 mln) i Kampinoskiego (1 mln, a w 2003 – 0,4 mln). Zaznaczyć trzeba, że trzy ostatnie parki leżą w pobliżu wielkich miast, których mieszkańcy

3) national parks were evaluated as they are the most attractive of Polish protected areas, and also because natural-cultural education can be conducted there.

As far as natural resources are concerned, the importance of Polish protected areas is enormous. They reflect the biological variety of landscape and ecosystem, as well as the genetic variety of different species. This is accompanied by a rich and varied cultural heritage and the central location of Poland in a Europe whose natural and cultural environment has been considerably altered. All this has led to a growing interest in Polish protected areas among Polish and foreign tourists.

4. TOURISM IN POLAND'S PROTECTED AREAS

The possibility of making an accurate record of tourist numbers in Polish national and landscape parks is very limited. At places where admission to the park and its attractions is paid for, reference can be made to the number of tickets sold. It is known, however, that due to the size of the parks and an insufficient number of park staff, they are often entered illegally, even those where tickets are required. Only in some is a sort of record kept for individual and group tourists; they are those who ask for information, publications or help of any kind. Therefore it is very difficult to collect data regarding tourist activity there. Managers of national and landscape parks estimate the numbers of tourists, but they do it irrespective of one another and make different assumptions.

In 2000–2004 Polish national parks were visited by over 10 mln tourists annually. In 2004 (table VI) the majority visited the following parks: Tatrzański (2.7 mln, in 2000 – 2.9 mln), Karkonoski (1.5 mln), Woliński (1.4 mln, and in 2003 – 1.7 mln), Wielkopolski (1.2 mln) and Kampinoski (1 mln, and in 2003 – 0.4 mln). It must be pointed out that the last three parks are situated close to

penetrują je podczas spacerów pieszych i rowerowych, głównie w dni wolne od pracy. Dużo turystów przybywa do PN: Pienińskiego (0,7 mln), Ojcowskiego (0,35 mln), Gór Stołowych (0,35 mln), które stanowią cel krajoznawczych wycieczek szkolnych. Najmniej turystów, ale z każdym rokiem coraz więcej dociera do parków z obszarami podmokłymi: Poleskiego (14,7 tys.), Ujście Warty (20 tys.) oraz Biebrzańskiego (33,3 tys., a w roku 2001 – 54 tys.).

Największym zagęszczeniem turystów na 1 ha w skali roku 2004 charakteryzowały się parki: Pieniński (298), Karkonoski (269), Ojcowski (163), Wielkopolski (158), Woliński (128) i Tatrzański (126). Ruch turystyczny w sezonie jest w nich zbyt intensywny.

large cities whose inhabitants enter them while walking and cycling, mainly on days free of work. Many tourists visit Pieniński (0.7 mln), Ojcowski (0.35 mln) and Stołowe Mountains (0.35 mln) which are typical school excursion destinations. The smallest number of tourists (but still growing) go to parks with waterlogged areas: Poleski (14,700), the Warta Confluence (20,000) and Biebrzański (33,300, and in 2001 – 54,000).

The highest density of tourists per/ha in 2004 was recorded in the following parks: Pieniński (298), Karkonoski (269), Ojcowski (163), Wielkopolski (158), Woliński (128) and Tatrzański (126). During the season tourist activity in these is excessive.

T a b e l a VI. Informacje dydaktyczne i turystyczne o parkach narodowych (wg stanu 31 XII 2004 r.)

T a b l e VI. Educational and tourist information about national parks (as of 31 December 2004)

Park narodowy	Liczba turystów (tys.)	Goście muzeum (tys.)	Ośrodki dydaktyczne	Liczba imprez dydaktycznych	Liczba ścieżek dydaktycznych	Szlaki turystyczne (km)
National park	Number of tourists (in thousands)	Museum visitors (in thousands)	Educational centres	Number of educational events	Number of educational paths	Tourist trails (km)
Babiogórski	70,0	12,0	+	172	8	53,0
Białowiecki	220,0	74,2	+	193	4	38,5
Biebrzański	33,3	–	+	15	5	431,8
Bieszczadzki	215,0	30,5	+	45	12	206,0
Bory Tucholskie	20,0	–	–	35	4	108,5
Drawieński	11,3	–	–	17	3	77,0
Gorczański	50,0	3,6	+	81	8	66,5
Gór Stołowych	349,0	10,0	–	380	4	161,8
Kampinoski	1 000,0	31,0	+	970	4	360,0
Karkonoski	1 500,0	8,1	+	154	9	117,6
Magurski	58,0	2,0	+	12	–	85,0
Narwiański	4,9	4,5	*	27	1	0,6
Ojcowski	350,0	29,9	+	192	2	23,0
Pieniński	700,0	376,0	+	175	–	34,7
Poleski	14,7	11,2	+	14	6	35,0
Roztoczański	80,0	28,9	+	99	9	60,3
Słowiński	182,2	34,4	+	289	5	144,3
Świętokrzyski	195,0	54,1	+	144	5	41,0
Tatrzański	2 662,0	5,0	+	262	2	245,0
Ujście Warty	20,0	–	–	209	4	12,6
Wielkopolski	1 200,0	11,3	+	163	4	87,5
Wigierski	100,0	13,5	+	135	6	218,0
Woliński	1 400,0	39,3	+	141	2	44,0
Razem	10 435,4	779,5	x	3 924	107	2 651,7

Objaśnienia: + istnieje, – brak, * sala ekspozycyjna.

Ź r ó d ł o: *Ochrona środowiska*, 2005 (stan na dzień 31 XII 2004); odnośnie do ośrodków dydaktycznych – informacje Krajowego Zarządu Parków Narodowych za 2002 r.

Explanations: + occurs, – does not occur, * exhibition hall.

S o u r c e: *Ochrona środowiska*, 2005 (stan na dzień 31. XII 2004); as regards educational centres – data obtained from the *Krajowy Zarząd Parków Narodowych* (National Park Board) for 2002.

5. WYPOSAŻENIE OBSZARÓW CHRONIONYCH POD KĄTEM REALIZACJI FUNKCJI EDUKACYJNEJ

Udostępnienie turystyczne obszarów chronionych wiąże się z takim ich zagospodarowaniem, które umożliwiałoby penetrację terenu przez turystów i kształcenie ich, a jednocześnie zabezpieczało zasoby przyrody przed dewastacją.

Spośród elementów zagospodarowania turystycznego obszarów chronionych, do realizacji edukacji przyrodniczej służą: muzea, ośrodki edukacyjne, biblioteki i ścieżki dydaktyczne. Poza tym można w tym celu wykorzystać: centra i punkty informacyjne, szlaki turystyczne, punkty widokowe i obserwacyjne oraz tablice informacyjne.

Należy mieć świadomość tego, że prawidłowo przygotowany dla turystów teren powinien w minimalnym zakresie zostać wyposażony w urządzenia sanitarne oraz umożliwiające krótki odpoczynek na trasie (ławy, wiaty).

W latach 70., a nawet 80. jedynymi formami edukacji prowadzonej przez parki było bierne muzealnictwo oraz szkolenie przewodników turystycznych. Jak zaznacza SAWICKI (1997), wynikało to z ogólnie panującej tendencji do biernego gromadzenia zbiorów muzealnych i częściowego udostępniania ich zwiedzającym. W latach 90. nastąpiła zasadnicza zmiana polegająca na rozwijaniu edukacji czynnej oraz unowocześnieniu ekspozycji muzealnych (środki audiowizualne: przeźrocza, filmy, nagrania, prezentacje komputerowe). Sprawnie prowadzone muzea mogą stanowić centralne punkty edukacji turystów i społeczności lokalnych.

Obecnie funkcjonują one w 19 parkach narodowych (tab. VI) i w 2004 r. zostały odwiedzone przez 779,5 tys. osób. Najwięcej gości odwiedzali muzea w parkach: Pienińskim (376 tys.), Białowieskim (74,2 tys.), Świętokrzyskim (54,1 tys.), Wolińskim (39,3 tys.) i Słowińskim (34,4 tys.). W ostatnim 5-leciu nastąpił wzrost frekwencji gości w większości muzeów. Szczególnie trzeba podkreślić rolę muzeum w Krościenku, które zostało odwiedzone przez 48,2% gości wszystkich muzeów parkowych w Polsce oraz przez 53,7% turystów, którzy dotarli na teren parku pienińskiego. Zastanawiające jest, dlaczego muzea w niektórych parkach mimo lokalizacji ich w dobrze dostępnych miejscach są tak nielicznie odwiedzane. Taka sytuacja występuje np. w Puszczykowie (11,2 tys.) w Wielkopolskim PN, ale tam duży

5. THE INFRASTRUCTURE OF PROTECTED AREAS IN TERMS OF THEIR EDUCATIONAL FUNCTION

Making protected areas available to tourists means providing infrastructure which will enable them to enter the area, learn, and yet at the same time protect natural resources against destruction.

The elements of infrastructure which serve the purpose of education are museums, educational centres, libraries and educational paths. In addition, information centres, tourist trails, panoramic viewing and observation points, as well as information boards, can be used for the same purpose. An area properly prepared for tourists should be equipped with sanitary and other facilities enabling tourists to take a short break (benches and shelters).

In the 1970s and even the 1980s the only forms of education run by national parks were in museums and through trained tourist guides. According to SAWICKI (1997) this resulted from the general tendency of passively gathering museum collections and making them partially available to visitors. The 1990s brought a considerable change; active education started to develop and museum exhibitions were modernized (audio-visual media: slides, films, recordings, computer presentations). Well-run museums can become educational centres for tourists and local communities.

At present museums function in 19 national parks (table VI) and in 2004 were visited by 779,900 tourists. Most museum visitors were recorded in Pieniński (376,000), Białowieski (74,200), Świętokrzyski (54,100), Woliński (39,300) and Słowiński (34,400). Over the last 5 years the number of visitors to the majority of museums has increased. The museum in Krościenko should be mentioned here which was visited by 48.2% of all visitors to all national park museums in Poland, and by 53.7% of all tourists who went to the Pieniński Park. It is interesting why some museums are so rarely visited, despite their convenient location. Such a situation is found at Puszczykowo (11,200) in Wielkopolski National Park,

ogólny ruch turystyczny tworzą głównie mieszkańcy Poznania. Zrozumiałe jest to również w przypadkach gdy muzeum leży poza rejonami koncentracji ruchu turystycznego, jak np. w Sobieszowie (Karkonoski PN). W granicach 21 parków krajobrazowych znajdują się muzea przyrodnicze i inne, które w swej działalności nawiązują do statusu obszaru chronionego.

W 1990 r. – w Granicy (Kampinoski PN) rozpoczął działalność pierwszy w Polsce ośrodek dydaktyczny w parku narodowym. Większość parków zorganizowała swe ośrodki w drodze remontów kapitałowych i adaptacji istniejących wcześniej obiektów. Tylko nieliczne powstały od podstaw jako nowoczesne centra, jak np. w Izabelinie (Kampinoski PN). Na wyróżnienie zasługują ośrodki w parkach: Bieszczadzki, Ojcowski, Poleski, Roztoczański i Białowieski. Dostyż szybko powstał Terenowy Ośrodek Edukacyjny w Osowcu – w Biebrzańskim PN, w którym taka baza jest konieczna ze względu na unikatowe środowisko przyrodnicze i kulturowe (trzeba wyjaśnić jego genezę, zróżnicowanie i warunki zachowania jego charakteru).

W 2002 r. ośrodków brakowało w pięciu parkach narodowych (tab. VI). Konieczna jest popularyzacja ośrodków edukacyjnych istniejących w wielu parkach krajobrazowych (w 44 – tab. VII). Autorka uważa, że celowa byłaby tu ściślejsza współpraca z kuratoriami wojewódzkimi, które nakłaniałyby nauczycieli ze szkół w większych miastach do organizowania pobytów krajoznawczo-dydaktycznych właśnie w parkach istniejących w regionie. Na ogół dobrze rozwijają się kontakty parków ze szkołami znajdującymi się w najbliższym sąsiedztwie.

Parki narodowe realizują edukację ekologiczną również poprzez organizację różnych imprez dydaktycznych; w 2003 r. – 5213, a w 2004 r. – 3924 (tab. VI). Każdego roku zmienia się aktywność poszczególnych parków pod względem liczby zaproponowanych imprez, a wiąże się to z różnymi jubileuszami oraz akcjami o zasięgu regionalnym.

Bezpośrednio z edukacją przyrodniczo-kulturową w terenie związane są ścieżki dydaktyczne. W polskich parkach narodowych w 2004 r. istniało ich łącznie 107 (tab. VI). Najwięcej było ich w parkach: Bieszczadzki (12), Karkonoski i Roztoczański (9), Babiogórski i Gorczański (po 8). Natomiast wcale ich nie ma w parkach: Pieniński i Magurski. Coraz więcej ścieżek powstaje w parkach krajobrazowych; w 2001 r. by-

but there the tourists come mainly from Poznań. It is also understandable when a museum is situated outside the main area of tourist activity, as in Sobieszów (Karkonoski National Park). Within the borders of the 21 landscape parks there are museums thematically referring to the parks as protected areas.

In 1990, in Granica (Kampinoski National Park), the first national park educational centre in Poland was opened. Most parks organize their centres by redecorating and adapting already existing buildings. Only a few were built from scratch as modern centres, e.g. in Izabelin (Kampinoski National Park). Centres in Bieszczadzki, Ojcowski, Poleski, Roztoczański and Białowieski should be especially mentioned here. The Field Education Centre (*Terenowy Ośrodek Edukacyjny*) in Osowiec in Biebrzański National Park was created relatively quickly, which was necessary because of the unique natural and cultural environment (the origins, varied character and preservation conditions must be explained)

In 2002 five national parks did not have such centres (table VI) while it is necessary to popularise educational centres in many landscape parks (in 44 – table VII). The author believes that województwo local education authorities should co-operate more closely and encourage teachers from larger cities to organize excursions to the parks in their region. In general, contacts between parks and nearby schools are very good.

National parks run educational activities by organizing a variety of educational events: in 2003 – 5,213 and in 2004 – 3,924 (table VI). Each year the level of activity of individual parks changes concerning the number of events, and depends on the timing of holidays and regional events.

Environmental-cultural education is directly connected with educational paths. In 2004 there were 107 of them in Polish national parks (table VI). The majority were found in Bieszczadzki (12), Karkonoski and Roztoczański (9), Babiogórski and Gorczański (8). There are no educational paths in Pieniński and

ło ich tam łącznie 266. Niektóre z nich zasługują na szczególne wyróżnienie ze względu na wybór tematyki, przebieg w terenie i środki wyrazu służące interpretacji określonych zjawisk czy procesów. Bardzo często ścieżki edukacyjne łączą w sobie tematykę z różnych dziedzin, dzięki czemu możliwe jest zapoznanie się z wieloma zagadnieniami dotyczącymi danego terenu.

Ścieżki dydaktyczne powinny być bardzo starannie zaplanowane i wyposażone w estetyczne tablice wykonane w zgodzie z prawami przekazu wizualnego. Turysta powinien mieć możliwość otrzymania lub zakupienia informatora do takiej ścieżki. Najlepiej jeśli byłby on niezbyt obszerny i treścią nawiązywał do głównego tematu, nie tylko opisywał, ale skupiał się na wyjaśnieniu zjawisk możliwych do zaobserwowania w otoczeniu. Niestety, wiele tego typu materiałów przygotowywanych jest schematycznie, bez liczenia się z możliwościami percepcyjnymi czytelnika, który ma je przestudiować w terenie. Najczęściej przewodniki takie są zbyt szczegółowe i opierają się na tekście zamiast na rysunkach, mapkach, wykresach. Celowe byłoby przygotowywanie przewodników do ścieżek w wersji ogólniejszej i bardziej szczegółowej, dostosowanej do różnego poziomu odbiorców.

Spośród licznych opracowań tego typu, którymi autorka interesuje się od dawna, na szczególne wyróżnienie ze względu na wartości poznawczo-dydaktyczne zasługują prace JANKOWSKIEGO (1997), KAMIŃSKIEGO i in. (2001) i PULINOWEJ (1995 i 2000).

W centrach i punktach informacyjnych na ogół w eksponowanych miejscach umieszczone są mapy danego parku i jego okolic oraz przewodniki i inne materiały prezentujące przyrodę i kulturę (informatory, foldery, pocztówki, naklejki). Niestety, bywa tak, że ciekawe wydawnictwa przesłonięte są innego rodzaju pamiątkami lub reklamami artykułów spożywczych czy kosmetycznych.

W ruchu turystycznym na obszarach chronionych dominują jednak szlaki turystyczne, niestety, trudno o prowadzenie tu statystyki. Pod względem długości szlaków dominują parki narodowe: Biebrzański, Kampinoski, Tatrzański i Bieszczadzki (tab. VI). W 2002 r. (tab. VII) na terenie 46 parków krajobrazowych istniało 658 szlaków turystycznych (w pozostałych 73 parkach, poza stwierdzeniem ich obecności, nie określono liczby).

Funkcję edukacyjną spełniają również Leśne Kompleksy Promocyjne. Zaczęto je tworzyć od

Magurski. Increasingly paths are appearing in landscape parks; in 2001 there were 266 of them. Some deserve particular attention due to their theme, route and the means of expression used to interpret given phenomena or processes. Educational paths often combine different themes, and in this way it is possible to learn about many problems occurring in a given area.

Educational paths should be carefully planned with attractive boards made in accordance with guidelines for the visual transfer of information. The tourist should be able to receive or buy a booklet containing information about such a path, which should not be too big, refer to the main theme, and not only describe but also explain what is observable. Unfortunately, many such materials are prepared only in a schematic way, disregarding the perception of the reader who is to study them on the spot. Usually such guidebooks contain too many details and are based on text instead of drawings, maps or graphs. It would be advisable to prepare two versions of guidebooks on educational paths: a general one and a detailed one to satisfy the needs of different recipients.

Among the many publications of this type which have been of interest to the author for a long time, the following seem particularly valuable: JANKOWSKI (1997), KAMIŃSKI *et al.* (2001) and PULINOWA (1995 i 2000).

At information centres, at well-exposed places, there should be maps of a given park and its vicinity, as well as guidebooks and other materials showing natural and cultural features (information leaflets, booklets, postcards, stickers). Unfortunately, interesting publications are often hidden behind other types of souvenirs or advertisements for food or cosmetics.

As far as tourist routes within protected areas are concerned, tourist trails are still predominant. It is difficult to keep statistics. The longest tourist trails can be found in Biebrzański, Kampinoski, Tatrzański and Bieszczadzki National Parks (table VI). In 2002 (table VII) in 46 landscape parks there were 658 tourist trails (in the remaining 73 parks their

1994 r. Służą one jako obiekty szkoleniowe dla pracowników leśnictwa. W ich obrębie istnieją centra edukacji ekologicznej, muzea przyrodnicze, izby kultury leśnej, izby historyczne, biblioteki, sale widowiskowe. Na terenach kompleksów zwiększona jest liczba szlaków turystycznych, są także ścieżki dydaktyczne, wieże obserwacyjne, tablice informacyjne, schematy i mapy.

T a b e l a VII. Informacje dydaktyczne i turystyczne o parkach krajobrazowych

Obiekt w granicach parku krajobrazowego	Liczba
Ścieżki dydaktyczne	266
Ośrodki edukacyjne	44
Muzea	21
Rezerwały	493
Użytki ekologiczne	397
Pomniki przyrody	1 689
Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe	12
Stanowiska dokumentacyjne	1
Leśne Kompleksy Promocyjne	3
Obszary ścisłej ochrony	7
Szlaki turystyczne,	658
w tym:	
piesze	610
rowerowe	38

Ź r ó d ł o: Obliczenia własne na podstawie RAJKOWSKI (2002).

Reasumując, należy stwierdzić – podobnie jak to uczyniła CICHY (1998) – że polskie obszary chronione są coraz lepiej przygotowane do realizacji swej funkcji edukacyjnej, ale trudno określić sytuację istniejącą w tym zakresie jako zupełnie dostateczną. Na terenie niektórych parków narodowych brakuje nawet tablic informacyjnych. Nie wszystkie parki posiadają muzea lub ośrodki edukacyjne. Coraz częściej brakuje funduszy na podstawową działalność statutową. Likwidacja Krajowego Zarządu Parków Narodowych (KZPN) oznacza brak instytucji koordynującej ich działalność m.in. na polu podnoszenia świadomości ekologicznej polskiego społeczeństwa. W tej kwestii nie można liczyć tylko na szkoły i obszary chronione; aktywniejsze powinny tu być środki społecznego przekazu. Zachęcają one wprawdzie do wyjazdów na obszary chronione, ale za mało uświadamiają odnośnie do kultury turystycznej i zasad ochrony środowiska na co dzień w swoim otoczeniu. Nie wykorzystują one na ogół zasięgu i siły swojego oddziaływania do rekomendowania pożądanych postaw w tym zakresie.

occurrence was confirmed, but the number was not quoted).

An educational function is also fulfilled by 'Forest Promotion Complexes'. They started to appear in 1994 as training facilities for forestry employees and contain ecological education centres; environmental, forestry culture and historical museums; libraries and performance halls. Within the complexes a larger number of tourist trails can be found and there are also educational paths, observation towers, information boards, graphs and maps.

T a b e l e VII. Educational and tourist information about landscape parks

Item in the landscape park	Number
Educational paths	266
Educational centres	44
Museums	21
Nature reserves	493
Ecological produce	397
Nature monuments	1 689
Nature – tourist complexes	12
Documentation	1
Forest Promotion Complexes	3
Strictly protected areas	7
Tourist trails including:	658
walking	610
cycling	38

S o u r c e: Author's calculations based on: RAJKOWSKI (2002).

To sum up, it should be concluded (similar to CICHY, 1998) that the preparedness of Polish tourist reception areas to perform their educational function is improving, but the present situation can hardly be called satisfactory. Some national parks even lack information boards, not all parks have museums or educational centres and they increasingly lack funds for basic statutory activity. The closing down of the Board of National Parks means the loss of a body to coordinate the process of raising ecological awareness within Poland. In this respect we solely on schools and protected areas cannot count; the mass media should become more involved. Instead, they usually encourage people to travel to protected areas and do not make them aware of the problems of tourist culture and everyday environmental protection. They generally do not make use

W sytuacji braku perspektyw na zwiększenie finansowania polskich obszarów chronionych bardzo trudno będzie uzupełniać podstawowe nawet braki w zakresie ich przystosowania do realizacji funkcji edukacyjnej. Pewną szansą są tu różne inicjatywy społeczne oraz pomoc fundacji krajowych lub organizacji międzynarodowych. Wiele miejsca powinno się poświęcić ulepszaniu organizacji obsługi turystów i doskonaleniu metod edukacji. Zapewne znalazłoby to społeczne poparcie. Istnieje więc potrzeba podjęcia działań związanych z:

1) motywowaniem do samokształcenia i udziału w szkoleniach dla pracowników PN i PK, m.in. z metodyki krajoznawstwa, planowania przestrzennego, organizacji turystyki, zarządzania i komunikacji społecznej;

2) włączaniem się parków w życie regionu poprzez udział we wspólnych inicjatywach proekologicznych, podsuwanie samorządom pomysłów na uwypuklanie wartości lokalnych i wskazywanie możliwości zrównoważonego rozwoju. Park narodowy i krajobrazowy powinien być lokalnym czy regionalnym centrum kulturotwórczym współpracującym z samorządem lokalnym;

3) realizacją inicjatywy World Wide Fund for Nature pod nazwą PAN Parks (Protected Area Network); wiąże się ona głównie ze skuteczną ochroną walorów przyrodniczych, a to zależy w dużym stopniu od właściwego planu zarządzania ruchem turystycznym w parku i w jego otoczeniu. W 2003 r. certyfikat PAN Parks otrzymał Bieszczadzki PN, a na liście kandydatów są jeszcze dwa parki z Polski: Biebrzański i Białowiecki.

Wymienione powyżej działania powinny przyczynić się do uczynienia wielu obszarów chronionych, a przede wszystkim parków narodowych – wzorcami organizacji turystyki, co byłoby ich najlepszą wizytówką edukacyjną. Ma to ogromne znaczenie, gdyż skupiając znaczną część ruchu turystycznego, posiadają zarazem duży zasięg oddziaływania społecznego.

Nie można zapomnieć o tym, że dyrekcje parków narodowych i zarządy parków krajobrazowych są instytucjami państwowymi i jako takie powinny pełnić swą misję nie tylko na polu konserwatorskiej ochrony przyrody, ale także w zakresie ochrony środowiska człowieka (czystość powietrza, wód, terenu) w szeroko pojętym otoczeniu.

of their power of influence in order to encourage appropriate attitudes.

In the face of the lack of funds for Polish protected areas it will be very difficult to fully adjust them to performing an educational function. There is a chance from a variety of social initiatives and with help from Polish foundations or international organizations. A lot of effort should be put into improving tourist services and educational methods and it is bound to be welcomed by society. Therefore there is a strong need to do the following:

1) motivate the employees of national and landscape parks to professionally develop and take part in training sessions in tourism methodology, spatial planning, tourism organization, management and social communication;

2) involve national parks in the life of the region through joint pro-ecological initiatives, suggesting ideas to local authorities concerning the promotion of local assets and pointing to the possibilities of sustainable tourism. A national or landscape park should be a local or regional cultural centre cooperating with local authorities.

3) implement the World Wildlife Fund PAN Parks (Protected Area Network) initiative; this is connected mainly with effective protection of natural assets, and largely depends on appropriate tourism management in and around the national park. In 2003 the PAN Park certificate was granted to Bieszczadzki National Park, while Biebrzański and Białowiecki are on the waiting list.

These moves should lead to many protected areas, especially national parks, becoming certified examples of tourism organization, and the best advertisement of their educational side. This is extremely important, as by attracting significant numbers of tourists, they are capable of exerting considerable social influence.

It should not be forgotten that national and landscape park managements are state institutions and as such they should not only care about nature conservation, but also about the protection of the environment (cleanliness of air, water and soil).

BIBLIOGRAFIA – BIBLIOGRAPHY

- CICHY D., 1998, *Oferta edukacyjna Parków Narodowych w świetle badań*, [w:] Dołęga J., M., Sandner J. (red), *Świadomość i edukacja*, Wyd. ATK, Warszawa, s. 9–27.
- DENISIUK Z., KALEMBA A., FILIPOWICZ W., 1999, *Rola parków narodowych i rezerwatów w ochronie przyrody i krajobrazu Polski*, red. Z. Denisiuk, Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków, maszynopis.
- HARABIN Z., WRONA A., RAKOWSKI G., 2000, *Tak i nie dla turystyki w parkach narodowych*, [w:] *Ochrona przyrody a turystyka – turystyka w parkach narodowych. Materiały z IV krajowej konferencji, 20–22 IX 2000 w Rzeszowie, Bieszczadzkim Parku Narodowym i Magurskim Parku Narodowym*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Rzeszów, s. 17–28.
- JANKOWSKI W., 1997, *Wokół jeziora Jaczno. Smolniki. Ścieżka poznawcza*, Suwalski Park Krajobrazowy, Turtul.
- KAMIŃSKI M., KRZYSZTOFIAK A., KRZYSZTOFIAK L., 2001, *Ścieżka edukacyjna „Suchary” – przewodnik*, Wigierski Park Narodowy, Krzywe.
- LIJEWSKI T., MIKUŁOWSKI B., WYRZYKOWSKI J., 2002, *Geografia turystyki*, PWE, Warszawa, s. 378.
- LISZEWSKI S., 1998, *Wychowanie ekologiczne przez turystykę. (Rola turystyki w wychowaniu ekologicznym)*, [w:] *Edukacja ekologiczna w turystyce. Materiały seminaryjne*, UKFYT, Kraków, s. 15–25.
- Obszary chronione w Polsce*, 2001, IOŚ, Warszawa, 310 s.
- OKOLÓW G., 1997, *Edukacja przyrodnicza – korzenie, rozwój a praktyka codzienna*, [w:] Będkowski K. (red.), *Współczesne zagadnienia edukacji leśnej społeczeństwa*, Leśny Zakład Doświadczalny SGGW, Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, Rogów.
- Ochrona środowiska*, 2005, GUS, Warszawa, 508 s.
- PULINOWA M.Z., 1995 i 2000, *Ścieżka skalnej rzeźby*, Park Narodowy Gór Stołowych, Kudowa Zdrój.
- RAKOWSKI G., WALCZAK M., SMOGORZEWSKA M., 1999, *Waloryzacja obszarów przyrodniczych dla potrzeb ekoturystyki w strefach przyrodniczo-turystycznych północnej i południowej*, IOŚ, Warszawa, 103 s.
- SAWICKI J., 1997, *Edukacyjna rola parków narodowych*, EuroEko, nr 2, s. 9–12.
- Strefy turystyczno-przyrodnicze w Polsce*, 1997, NFOS, Warszawa, 24 s.